

Wstęp

■ 1. Rektor Włodzimierz Antoniewicz przemawiający na inauguracji roku akademickiego 1936/1937 na Uniwersytecie Józefa Piłsudskiego w Warszawie, zb. NAC

Istota ceremoniału

Pewne formy ceremoniału znane były już u ludów pierwotnych, ale tak naprawdę dopiero wraz z pierwszymi starożytnymi cywilizacjami oraz z rozwojem języka i pisma zjawisko to zaczęło łączyć w sobie obyczaje, sztukę i etykietę. Ceremoniał posługiwał się zawsze językiem subtelnym, wyrafinowanym, a przede wszystkim politycznym, z tego też powodu od samego początku służył do kształtowania miejscowej kultury i tradycji, pozwalając jednocześnie tworzyć reguły zarządzania lokalną społecznością. Pomagały w tym liczne, wypracowane z upływem czasu rytuały, które, jak twierdził Gerd Althoff: „wyrzażały władzę, ale też wciągały i uzależniały od siebie tych, którzy je praktykowali”¹. W dawnych kulturach podtrzymywały one porządek świata, ale też tłumaczyły w zainscenizowany, często niewerbalny sposób, wiele zjawisk i decyzji panującego. Można zatem uznać je za najważniejszą formę dawnej komunikacji.

W ceremoniale zazwyczaj wykorzystywano przeróżne narzędzia, zarówno materialne, jak i niematerialne, zawsze jednak chodziło o wypracowanie powtarzalnego łańcucha gestów, słów, znaków niewerbalnych oraz zachowań, które uzyskiwały formę rozpoznawalności i akceptowalności. Często zrozumienie wymowy niektórych elementów obrzędowości mogło nastrożać dużych trudności odbiorcy czy nawet uczestnikowi uroczystości. Dlatego starano się dostosowywać je do okoliczności, percepcji głównych bohaterów wydarzenia, zarówno czynnych, jak i biernych. Wypracowany poprzez liczne doświadczenia ceremoniał, niezależnie od środowiska czy formy władzy,

¹ G. Althoff, *Potęga rytuału. Symbolika władzy w średniowieczu*, tłum. A. Gadzała, Warszawa 2011, s. 10.

regularnie ewoluował, a kierunek zmian zależał od wielu czynników, często natury geopolitycznej, religijnej i społecznej. Podobnie tradycje i obyczaje ulegały przemianom; w przypadku tych pierwszych można nawet uznać, że czasem celowo je wymyślano, by osiągnąć konkretne cele polityczne, społeczne czy finansowe². O ile początkowo różne formy ceremoniału przekazywano z ust do ust, to jednak, biorąc pod uwagę, że pewne zwyczaje szybko ulegały zatarciu, z czasem zaczęto zapisywać wszystkie instrukcje i reguły, na których opierały się lokalne formy obrzędowości. Warto na samym początku zaznaczyć, że poprzez stulecia wykształciły się różne rodzaje ceremoniałów, np.: dworski, pogrzebowy, morski, wojskowy, dyplomatyczny, szkolny³ czy właśnie akademicki, który będzie głównym tematem tej książki.

Obrzędowość uniwersytecka jest wciąż bardzo mało zbadanym zagadnieniem. Siła tego zjawiska, sięgającego tradycjami czasów średniowiecza, dostrzegalna jest natomiast w świecie akademickim na każdym kroku. Świadczą o tym galowe stroje i insygnia, którymi pochwalić się może prawie każda uczelnia w dowolnym zakątku świata, a także powtarzalne regularnie rytuały, zadaniem których było i jest kreowanie podniosłej atmosfery, ale także umacnianie hierarchii, relacji i stosunków międzyludzkich. W przeszłości ceremoniał akademicki miał spełniać wiele zadań. Przez uwypuklenie swoich tradycji, prestiżu i powagi uniwersytety stawiały się w pozycji trzeciej siły rządzącej światem (zaraz po państwowej i kościelnej). Pozwalało to także ukazać je jako najwyższy szczebel piramidy edukacyjnej, przez co władze uczelni, kadra profesorska oraz studenci mogli poczuć się wybrańcami dostępującymi zaszczytu zdobywania wiedzy i dążenia do prawdy. Od mniej więcej pierwszej połowy XVIII wieku, gdy uniwersytety zaczęły ewoluować i przeformułowaniu uległa ich pozycja w obrębie państwa, niektóre dawne zwyczaje potraktowano jako relikty przeszłości, nadal jednak ceremoniał postrzegano jako narzędzie do eksponowania odwiecznych dążeń akademików do niezależności. To tylko przykładowe cele uczelnianej obrzędowości, kolejne zostaną opisane na przykładzie Uniwersytetu Warszawskiego.

Dzieje tej uczelni są o tyle ciekawe, że powstała w momencie, gdy transformacja szkół wyższych była już bardzo zaawansowana. Zamysłem jej założycieli było stworzenie nowoczesnego ośrodka nauczania, który jednocześnie sięgałby po dawne tradycje akademickie. Historia Uniwersytetu Warszawskiego nie była jednak ciągła. Bywały okresy, w których uczelnia

2 Więcej na temat tego zjawiska w: E. Hobsbawm, T. Ranger (red.), *Tradycja wynaleziona*, tłum. M. Godyń, F. Godyń, Kraków 2008.

3 J. Lileyko, I. Rolska-Boruch, *Ceremoniał i obyczaj w XVI–XVIII wieku*, seria „Studia nad Sztuką Renesansu i Baroku”, Lublin 2007.

mogła pochwalić się większą lub mniejszą autonomią, z tego też względu jej ceremoniał ulegał częstym modyfikacjom. Czytelnikowi przyjdzie się także przekonać, że pewne elementy i rekwizyty związane obrzędowością na jakiś czas, nawet dłuższy, zanikały lub przyjmowały obcy kulturowo charakter. Zawsze jednak, co ważne, później wracały w formie i znaczeniu nawiązującym do dawnych tradycji, by błyszczeć z jeszcze większą mocą w scenerii uniwersyteckiej. Przyjrzyjmy się zatem w kontekście historycznym tej mało znanej, a zarazem niezwykle fascynującej „twarzy” najstarszej warszawskiej szkoły wyższej.

Stan badań (literatura i źródła)

W literaturze naukowej temat ceremoniału na Uniwersytecie Warszawskim podejmowano kilkakrotnie. Jako pierwszy wspominał o nim na początku XX wieku Józef Bieliński w monumentalnej, trzutomowej pracy *Królewski Uniwersytet Warszawski*⁴ (il. 2). W dziele tym odnaleźć można cenne informacje dotyczące: oficjalnych strojów profesorów i studentów, herbów uczelni, najstarszych pieczęci, pierwszego sztandaru uniwersyteckiego, a także medali upamiętniających założenie szkoły i wręczanych najbardziej uzdolnionym studentom podczas uroczystych posiedzeń. Bieliński opisał również najważniejsze obchody wewnętrzne i zewnętrzne, w których brała udział społeczność uniwersytecka w okresie istnienia Królestwa Kongresowego. Biorąc pod uwagę utratę podczas II wojny światowej archiwów Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego, praca tego badacza stanowi bezcenne źródło informacji o warszawskiej uczelni w pierwszym okresie jej działalności, tj. w latach 1816–1831.

Wszystkim historykom zajmującym się dziejami szkół wyższych w Polsce znany jest także artykuł Aleksandra Gieysztora o tradycji i znakach godności akademickiej⁵. Autor wpisywał dzieje szkolnictwa wyższego w Polsce w ramy kulturowe europejskiego nauczania, podkreślając jednocześnie szczególną rolę ceremoniału uniwersyteckiego. Inną ważną publikacją jest książka

4 J. Bieliński, *Królewski Uniwersytet Warszawski (1816–1831)*, t. 1–3, Warszawa 1907–1912.

5 Po raz pierwszy temat akademickiego ceremoniału Gieysztor podjął podczas wykładu inauguracyjnego w Wyższej Szkole Humanistyczno-Przyrodniczej w Sandomierzu w 1996 r., A. Gieysztor, *U podstaw tradycji i godności akademickiej*, „Zeszyty Sandomierskie” 1996, nr 4, s. 4–9. Zmodyfikowaną wersję tego tekstu pt. *Tradycja i znaki godności akademickiej* opublikowano w: idem, *O dziedzictwie kultury*, Warszawa 2000, s. 131–137; *Tradycje i współczesność. Księga pamiątkowa Instytutu Historycznego UW 1930–2005*, J. Tyszkiewicz, J. Łukasiewicz, M. Mycielski (red.), Warszawa 2005, s. 350–359 oraz A. Gieysztor, *Władza: symbole i rytuały*, P. Mrozowski, P. Tyszka, P. Węcowski (red.), Warszawa 2016, s. 237–243.

Jerzego Celmy-Panka pt. *Akademickie zwyczaje, ceremoniał, insygnia*⁶. Pomimo że w dużej mierze praca poświęcona jest dawnej Akademii Medycznej (dzisiejszy Warszawski Uniwersytet Medyczny) i byłemu Wydziałowi Lekarskiemu UW, można odnaleźć w niej wiele cennych wiadomości, m.in. genezę orszaków rektorskich, zasady obowiązujące podczas immatrykulacji oraz historię insygniów. Niestety, książka zawiera też wiele nieścisłości wynikających zapewne z braku dostępu autora do ważnych dla ceremoniału źródeł. W ślad za tą publikacją kilkanaście lat temu ukazało się albumowe wydanie popularno-naukowe pod redakcją Magdaleny Zielonki i Marka Krawczyka, obejmujące dzieje tradycji Warszawskiego Uniwersytetu Medycznego i jego instytucjonalnych poprzedników⁷. Książka ta jest szczególnie cenna ze względu na zgromadzony materiał ikonograficzny, zaprezentowany w bardzo przejrzystej i czytelnej szacie graficznej. Najciekawszym tekstem, który ukazał się w ostatnim czasie i dotyczy ceremoniału akademickiego, jest krótki artykuł Doroty Zamojskiej pt. *Królewskie szaty nauki*⁸. Badaczka podejmowała w nim dyskusję na temat wpływu wydarzeń politycznych na funkcjonowanie Uniwersytetu Warszawskiego, skupiając się w głównej mierze na ukazaniu śladów tych oddziaływań w zwyczajach uczelni. Ta sama autorka opublikowała również niezwykle wartościową pracę o kształtowaniu się ustroju państwowych szkół wyższych w Polsce w latach 1915–1920 na przykładzie funkcjonowania instytucji naukowych w Warszawie, Krakowie, Lwowie i Poznaniu⁹. Podejmując studia nad ceremoniałem Uniwersytetu Warszawskiego, trzeba koniecznie sięgnąć po książkę pod redakcją Jerzego Miziołka *Ars et educatio*, dotyczącą dziejów warszawskiej uczelni i jej szeroko pojętego dziedzictwa artystycznego¹⁰. Znaleźć można w niej przede wszystkim informacje o zespole architektonicznym budynków uczelnianych przy Krakowskim Przedmieściu, o dziejach biblioteki uniwersyteckiej oraz o Wydziale Nauk i Sztuk Pięknych. Szczególnie ważny w tej publikacji jest esej Stefana Krzysztofa Kuczyńskiego na temat historii godła uniwersyteckiego i innych symboli stołecznej uczelni¹¹.

6 J. Celma-Panek, *Akademickie zwyczaje, ceremoniał, insygnia*, Warszawa 1979.

7 M. Zielonka, M. Krawczyk, *Tradycja akademicka: ceremoniał, zwyczaje*, Warszawa 2010.

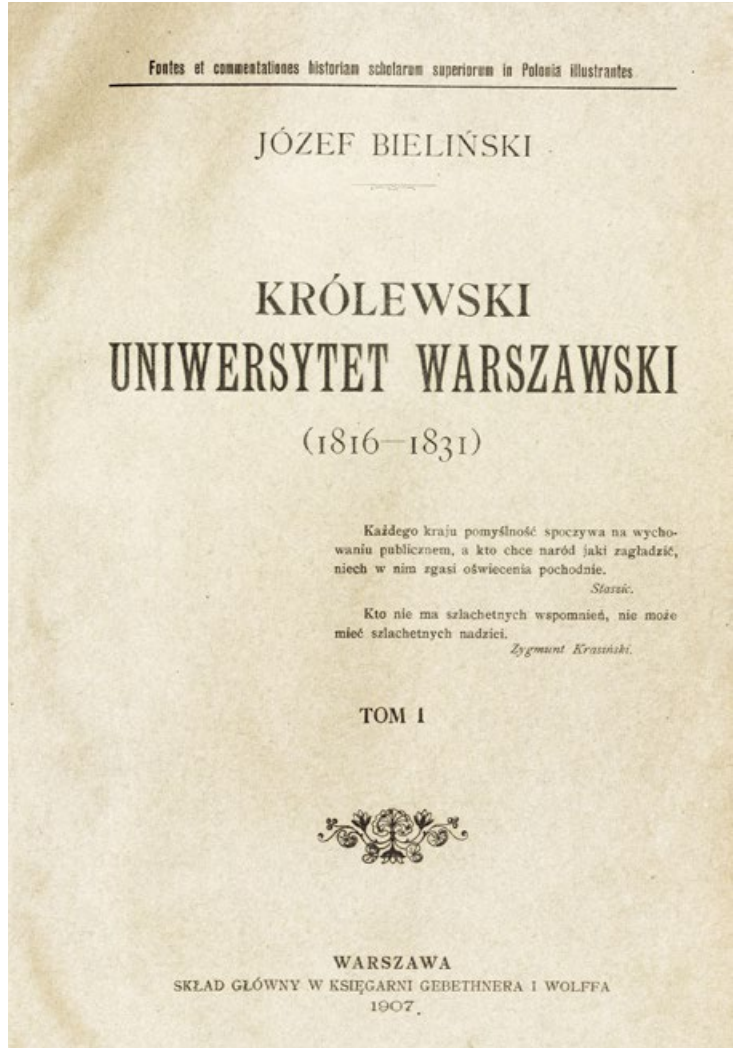
8 D. Zamojska, „Królewskie szaty nauki”. Odbicie stosunku uniwersytetu i państwa w ceremoniale akademickim II Rzeczypospolitej (na przykładzie Uniwersytetu Warszawskiego), „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2012, t. 49, s. 168–169.

9 Eadem, *Akademicy i urzędnicy. Kształtowanie ustroju państwowych szkół wyższych w Polsce 1915–1920*, Warszawa 2009.

10 J. Miziołek (red.), *Ars et educatio. Kultura artystyczna Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 2003.

11 S.K. Kuczyński, *Godło Uniwersytetu Warszawskiego*, [w:] *Ars et educatio...*, s. 131–143. Rozszerzona wersja tego artykułu to: idem, *Z dziejów symboli Uniwersytetu Warszawskiego*, [w:] *Inter Orientem et Occidentem. Studia z dziejów Europy Środkowowschodniej ofiarowane Profesorowi*

- 2. Józef Bieliński,
*Królewski Uniwersytet
Warszawski (1816–1831)*, t. 1,
Warszawa 1907

Warto zaznaczyć, że badania nad insygniami Uniwersytetu Warszawskiego podjął też w latach 60. XX wieku były sekretarz tej uczelni Zygmunt Robel. Wyniki jego studiów nie zostały jednak nigdy opublikowane, a nieukończony maszynopis pracy znajduje się obecnie w zbiorach Muzeum Uniwersytetu Warszawskiego¹². Należy jednak korzystać z niego ostrożnie, gdyż zawiera sporo mylnych spostrzeżeń, a wiele informacji o ceremonialnych rekwizytach nie

Janowi Tyszkiewiczowi w czterdziestolecie pracy naukowej, T. Wasilewski (red.), Warszawa 2002, s. 203–221.

¹² Z. Robel, *Insygnia Uniwersytetu Warszawskiego 1816–1960*, Warszawa 1961, maszynopis w zb. Muzeum UW, nr inw. RP MUW/889/1-99.

zostało w nim uwzględnionych. Historię uczelnianych insygniów zaprezentowano też na wystawie czasowej pt. *Symbole uniwersyteckie* zorganizowanej w Pałacu Kazimierzowskim w listopadzie 1986 roku¹³. Pokazowi temu nie towarzyszyła jednak żadna publikacja – jedynym śladem pozostały szkice przygotowawcze jej autorów, przechowywane również w zbiorach Muzeum UW.

Badając dzieje ceremoniału Uniwersytetu Warszawskiego w okresie istnienia Królestwa Kongresowego, nie wolno pominąć następujących źródeł historycznych: *Księga protokołów Rady Ogólnej Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego 1817–1819*¹⁴, *Urządzenie wewnętrzne Uniwersytetu Królewsko-Warszawskiego z 1818 roku*¹⁵ oraz *Projekt do Statutu Uniwersytetu Królewskiego w Warszawie z 1821 roku*¹⁶. Dokumenty te rzucają dużo światła na kształtowanie się przepisów i struktury uczelni w pierwszych latach jej funkcjonowania. Uzupełnieniem wiadomości na temat organizacji Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego są *Posiedzenia Publiczne Królewsko-Warszawskiego Uniwersytetu na pamiątkę założenia jego przy rozpoczęciu nowego kursu nauk* oraz *Posiedzenia Publiczne Królewskiego Uniwersytetu na uczenie pamiątki uczonych mężów*. Inne istotne źródła to wspomnienia z epoki pióra Fryderyka Skarbka, Jana Nepomucena Janowskiego oraz Romualda Hubego¹⁷. Cennym opracowaniem, które można potraktować także jako źródło historyczne, jest kilkutomowa praca adwokata, historyka i publicyisty Aleksandra Kraushara poświęcona Towarzystwu Warszawskiemu Przyjaciół Nauk¹⁸. Odnaleźć można w niej wiele ważnych informacji o uroczystościach uniwersyteckich, w których brali udział członkowie Towarzystwa.

¹³ Różnorodne formy splendoru UW zostały też zaprezentowane podczas wystawy jubileuszowej zorganizowanej w 1958 r. w pałacu Tyszkiewiczów-Potockich, Z. Robel, *Kronika uroczystości jubileuszowych UW zorganizowanych dla uczczenia 140 rocznicy jego inauguracji i 150 rocznicy założenia pierwszego jego wydziału*, *Wydziału Prawa*, „Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego” 1959–1960, II, s. 92–93.

¹⁴ R. Gerber, *Księga protokołów Rady Ogólnej Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego 1817–1819*, Warszawa 1958. Wydawnictwo to miało charakter jubileuszowy. Powstało w związku z obchodami 140-lecia istnienia Uniwersytetu Warszawskiego. Drugą ważną pracą tego badacza jest: idem, *Studenci Uniwersytetu Warszawskiego 1808–1831. Słownik biograficzny*, Warszawa 1977.

¹⁵ *Urządzenie wewnętrzne Uniwersytetu Królewsko-Warszawskiego*, Warszawa 1818, [w:] *Zbiór przepisów administracyjnych Królestwa Polskiego*. Wydział Oświecenia, t. 6, Warszawa 1868, s. 87–153.

¹⁶ *Projekt do Statutu Uniwersytetu Królewskiego w Warszawie*, Warszawa 1821.

¹⁷ F. Skarbek, *Pamiętniki Fryderyka hrabiego Skarbka*, oprac. P. Mysłakowski, Warszawa 2009; J.N. Janowski, *Notatki autobiograficzne 1801–1853*, oprac. M. Tyrowicz, Warszawa 1950; R. Hube, *Pisma poprzedzone zarysem biograficzno-krytycznym przez K. Dunina*, t. 1, Warszawa 1905.

¹⁸ A. Kraushar, *Towarzystwo Królewskie (Warszawskie) Przyjaciół Nauk 1800–1832*, ks. 1–4, Warszawa 1900–1906.

Jedną z najważniejszych książek dotyczących najstarszej historii warszawskiej Alma Mater są *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915* wydane pod redakcją Stefana Kieniewicza¹⁹. Z perspektywy jednak kilkudziesięciu lat, które upłynęły od ukazania się tej pozycji, oraz wobec zgromadzonego w ostatnim czasie materiału badawczego jej lektura wymaga zestawienia z nowszymi opracowaniami. Inne publikacje, które należy w tym miejscu wymienić, to teksty autorstwa Konrada Ajewskiego²⁰ oraz wspomnianego już wyżej Jerzego Miziołka²¹.

Przy studiach nad obrzędowością okresu Szkoły Głównej pomocne są dwa tomy, wydane na początku XX wieku, poświęcone odpowiednio Wydziałowi Filologiczno-Historycznemu i Wydziałowi Lekarskiemu, prace Stanisława Borowskiego i Aleksandra Kraushara oraz współczesna monografia z materiałami do dziejów Grzegorza P. Bąbiaka²². Natomiast przy badaniach nad Cesarskim Uniwersytetem Warszawskim konieczne trzeba sięgnąć po wydawnictwa *Warszawskije Uniwersitetskije Izwiestija*, *Godicznyj Akt Warszawskiego Impieratorskiego Uniwersiteta*, a także zapoznać się z publikacjami Ireneusza Ihnatowicza, Joanny Schiller-Walickiej, Kaliny Bartnickiej oraz Anny Bażenowej²³. Prace trzech wyżej wspomnianych badaczek są szczególnie

¹⁹ S. Kieniewicz (red.), *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1807–1915*, Warszawa 1981.

²⁰ K. Ajewski, *Zbiory artystyczne Uniwersytetu Warszawskiego w XIX wieku*, praca magisterska obroniona w Instytucie Historii Sztuki UW pod kierunkiem J. Kowalczyka, Warszawa 1976. Fragment tej pracy ukazał się pt. *Zbiory artystyczne Uniwersytetu Warszawskiego w dobie Królestwa Kongresowego*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 1993, nr 1 (38), s. 51–76.

²¹ J. Miziołek, *Uniwersytet Warszawski. Dzieje i tradycja*, Warszawa 2005; J. Miziołek, H. Kowalski, *Uniwersytet Warszawski i młody Chopin*, Warszawa 2014.

²² *Szkoła Główna Warszawska (1862–1869)*. Wydział Filologiczno-Historyczny, t. 1, B. Chlebowski et al. (red.), Warszawa 1900; B. Bartkiewicz, *Szkoła Główna Warszawska (1862–1869)*. Cesarsko-Królewska Warszawska Medyko-Chirurgiczna Akademia (1857–1862) i Wydział Lekarski Szkoły Głównej Warszawskiej (1862–1869), t. 2, Kraków 1901; S. Borowski, *Szkoła Główna Warszawska 1862–1869*. Wydział Prawa i Administracji, Warszawa 1937; A. Kraushar, *Siedmioletnie Szkoły Głównej Warszawskiej 1862–1869*. Wydział Prawa i Administracji, Warszawa 1885; G.P. Bąbiak, *Szkoła rozum i charakteru. Szkoła Główna Warszawska (1862–1869)*. Materiały do dziejów, Warszawa 2019.

²³ I. Ihnatowicz, *Utworzenie Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego w roku 1869*, „Roczniki Uniwersytetu Warszawskiego” 1972, t. 12, s. 55–70; J. Schiller-Walicka, *Universitas rossica. Koncepcja rosyjskiego uniwersytetu 1863–1917*, Warszawa 2008; eadem, *Uniwersytet Warszawski czy uniwersytet i czy w Warszawie?*, „Kwartalnik Historii Nauki i Techniki” 2005, r. 50, z. 3–4, s. 25–58; eadem, *Powstanie Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego w świetle badań archiwalnych*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2002, r. 41, s. 93–127; eadem, *Cesarski Uniwersytet Warszawski: między edukacją, a polityką 1869–1915*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1816–1915*, T. Kizwalter (red.), Warszawa 2016, s. 557–703; K. Bartnicka, *Polskie i rosyjskie uniwersytety na przełomie XVIII i XIX w. na tle europejskim*, [w:] *Akademie nauk, uniwersytety, organizacje nauki: polsko-rosyjskie relacje w sferze nauki XVIII–XX w.*, L. Zasztowt (red.), Warszawa 2013, s. 449–484; eadem, *Rozprawy o historii, uniwersytetach, edukacji i wychowaniu. Wybór studiów*, Wrocław 2018; A. Bażenowa, *Cesarski Uniwersytet Warszawski w polskiej i rosyjskiej tradycji historycznej oraz w opiniach*

cenne, ponieważ prezentują uczelnię nie tylko jako element rusyfikacyjnej polityki władz w Petersburgu, ale również w perspektywie zmian społeczno-administracyjnych zachodzących w rosyjskim szkolnictwie wyższym w XIX wieku. W pracach tych niewiele jest natomiast informacji na temat ceremoniału akademickiego. W ostatnich latach temat obrzędowości Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego poruszył jedynie Artur Markowski, którego tekst został opublikowany w jednym z tomów serii „*Monumenta Universitatis Varsoviensis*”, o której będzie jeszcze mowa²⁴.

Zdecydowanie dużo bogatszy jest wybór źródeł historycznych oraz opracowań naukowych dotyczących lat 1915–1939. W pierwszej kolejności należy wymienić publikacje, które pojawiły się już w czasie I wojny światowej. Były to prace autorstwa naocznych świadków wydarzeń, tj. Józefa Brudzińskiego, rektora Uniwersytetu Warszawskiego w latach 1915–1917, Marcelęgo Handelsmana, wybitnego historyka, oraz Jana Muszkowskiego, uniwersyteckiego bibliotekarza²⁵. Wiele cennych informacji na temat zwyczajów znajduje się w *Sprawozdaniach z działalności Uniwersytetu Warszawskiego*, które ukazywały się drukiem w latach 1922–1938²⁶. Warto również sięgnąć po roczne sprawozdania wydawane przez poszczególne wydziały uniwersyteckie. Niezwykle ważnym źródłem historycznym z okresu międzywojennego jest uczelniana kronika pt. *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16–1934/35* wydana przez Tadeusza Manteuffla w 1936 roku (il. 3). Wiele informacji na temat ceremoniału na Uniwersytecie Warszawskim można znaleźć również w pamiętnikach i wspomnieniach, m.in. hrabiego Bogdana Hutten-Czapskiego, kuratora uniwersyteckiego w latach 1915–1918, Eugeniusza Jarra, dziekana Wydziału Prawa, a jednocześnie opiekuna ceremoniału w murach warszawskiej *Alma Mater*, oraz wspomnianego już Aleksandra Kraushara²⁷. Oddzielną grupę źródeł stanowią mowy akademickie wygłaszane podczas

współczesnej historiografii, [w:] *Akademie nauk, uniwersytety...*, s. 573–586; eadem, *Historycy Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego 1869–1915: nauka i polityka*, Lublin 2016.

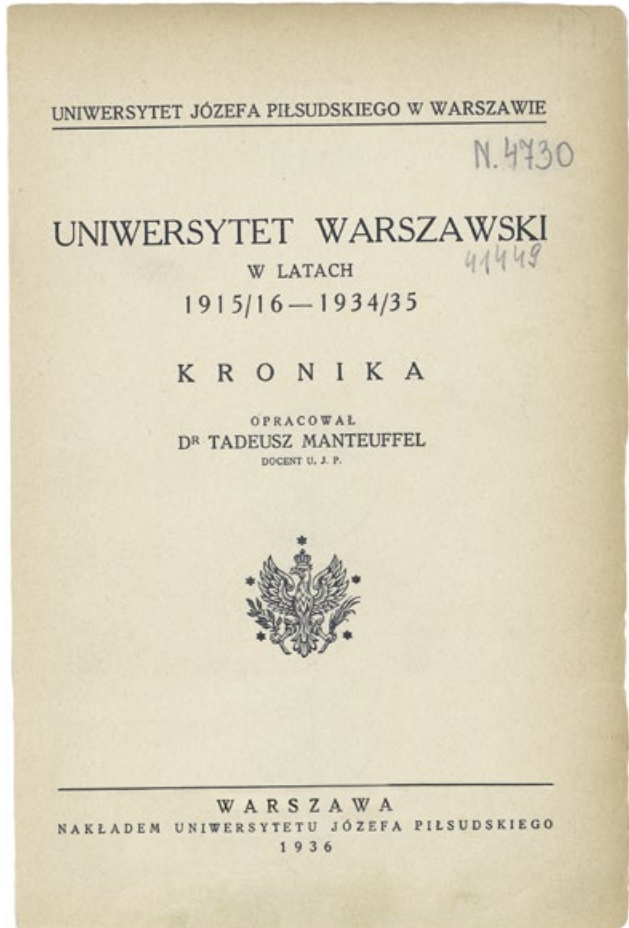
24 A. Markowski, *Uniwersytet Cesarski: Uczelnia a społeczeństwo 1869–1917*, [w:] *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1816–1915*, T. Kizwalter (red.), Warszawa 2016, s. 723–816.

25 J. Brudziński, *W sprawie organizacji ogólnej Uniwersytetu, a Wydziału Lekarskiego w szczególności*, Warszawa 1915; M. Handelsman, *Z papierów rektora Brudzińskiego*, „Przegląd Historyczny” 1928, t. 7, z. 2, s. 185–206; J. Muszkowski, *Kalendarz Uniwersytecki na semestr letni roku akademickiego 1915/16*, Warszawa 1916.

26 Od 1935 r. sprawozdania tytułowane były: *Sprawozdania z działalności Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego*.

27 T. Manteuffel, *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16–1934/35. Kronika*, Warszawa 1936; B. Hutten-Czapski, *Sześćdziesiąt lat życia politycznego i towarzyskiego*, t. 2, Warszawa 1936; E. Jarra, *Wspomnienia o Uniwersytecie Warszawskim 1915–1939*, Londyn 1972; A. Kraushar, *Warszawa podczas okupacji niemieckiej 1915–1918. Notatki naocznego świadka*, Lwów 1924.

- 3. Tadeusz Manteuffel, *Uniwersytet Warszawski w latach 1915/16–1934/35. Kronika*, Warszawa 1936

głównych uroczystości uniwersyteckich oraz przemówienia rektorów warszawskiej uczelni inaugurujące rok akademicki²⁸. Do najważniejszych należą *Mowy akademickie* Antoniego Szlagowskiego, rektora UW w roku akademickim 1927/1928. Niewiele natomiast wnoszą do tematu ceremoniału ustawy o szkołach akademickich z 13 lipca 1920 oraz z 15 marca 1933 roku, a także statuty Uniwersytetu Warszawskiego²⁹. W dokumentach tych temat obrzędowości uczelnianej podejmowany był jedynie okazjonalnie; odnaleźć można tam wyłącznie informacje o tytułowaniu rektora, prawie uczelni do posiadania

²⁸ A. Szlagowski, *Mowy akademickie, 1915–1921*, Poznań 1921; idem, *Mowy akademickie*, Warszawa 1936.

²⁹ *Statut tymczasowy Uniwersytetu Warszawskiego i ustawy tymczasowe wydziałów*, Warszawa 1915; *Statut tymczasowy Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1917; *Statut Uniwersytetu Warszawskiego przyjęty na posiedzeniu senatu akademickiego UW dnia 25 VI 1925 r.*, Warszawa 1925; *Statut Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego w Warszawie*, Warszawa 1935.

pieczęci oraz wpływie Ministerstwa WRiOP na uniwersyteckie procedury immatrykulacji, doktoryzacji oraz przyznawania honorowych stopni naukowych. O wiele ważniejsza jest praca Ludwika Zembrzuskiego o konferencjach rektorów szkół akademickich w Polsce, ponieważ podczas tych spotkań rozpoczęto dyskusję nad opracowaniem ogólnopolskiego ceremoniału akademickiego³⁰.

Interesujące opracowania, dotyczące tego okresu UW, ukazały się również po II wojnie światowej. Jednym z nich są *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego* (t. II) pod redakcją Andrzeja Garlickiego³¹. Duży wkład w badania wniósł też Arkadiusz Stempin, który korzystał z dokumentów przechowywanych w niemieckich archiwach³². Tematykę Legii Akademickiej, niezwykle ważną przy badaniu uczelnianych zwyczajów, podejmował w swoich studiach Robert Gawkowski³³. Ceremoniał akademicki przejawia się także w architekturze i rzeźbie uczelnianych budynków. Stąd też godne uwagi są książki pióra Tadeusza Stefana Jaroszewskiego oraz Huberta Kowalskiego³⁴. Kilka tekstów opisujących dzieje Uniwersytetu Warszawskiego napisał również autor publikacji, którą trzymacie Państwo w tym momencie w ręku³⁵. W trakcie jej przygotowywania ukazało się wydanie odpisów dokumentów (oryginały zniszczone zostały w czasie II wojny światowej) Uniwersytetu Warszawskiego z lat 1915–1919 pod redakcją Tadeusza P. Rutkowskiego. Opracowanie to jest niezwykle cenne, pozwala bowiem lepiej poznać

30 L. Zembrzusi (red.), *Konferencje rektorów szkół akademickich w Polsce w latach 1919–1931. Protokoły narad, uchwały i memorjały*, Warszawa 1932. Protokoły z konferencji rektorów od roku 1932 przechowywane są w zbiorach AUJ i LCVA.

31 A. Garlicki (red.), *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1939*, Warszawa 1982.

32 A. Stempin, *Die Wiedererrichtung einer polnischen Universität: Warschau unter deutscher Besatzung*, [w:] *Kollegen – Kommilitonen – Kämpfer Europäische Univesitäten im Ersten Weltkrieg*, T. Maurer (red.), Stuttgart 2006, s. 127–147.

33 R. Gawkowski, *Studencki pułk. 36 pułk piechoty Legii Akademickiej – jego powstanie i walki o niepodległość 1919–1920*, Warszawa 1998; R. Gawkowski, A.K. Kunert, K. Pilecki, *Księga Pamięci poświęcona studentom Uniwersytetu Warszawskiego poległym i zmarłym w czasie walk o niepodległość 1918–1921*, Warszawa 2020.

34 T.S. Jaroszewski, *Architektura Uniwersytetu Warszawskiego*, Warszawa 1991; H. Kowalski, *Antyczne tradycje w dekoracji rzeźbiarskiej gmachów Uniwersytetu Warszawskiego przy Krakowskim Przedmieściu*, Warszawa 2008.

35 A. Tyszkiewicz, „Przez oświatę do wolności”. Jak reaktywowano Uniwersytet Warszawski 100 lat temu, „Kronika Warszawy” 2015, nr 1 (151), s. 32–58; idem, *Józef Piłsudski w murach warszawskiej Alma Mater*, „Rozprawy z Dziejów Oświaty” 2015, t. 52, s. 81–107; idem, *Rola Stanisława Kostki Potockiego w kształtowaniu dziedzictwa materialnego i prestiżu Uniwersytetu Warszawskiego*, „Studia Wilanowskie” 2017, r. 24, s. 55–73; idem, *36 Pułk Piechoty Legii Akademickiej w pamięci kolejnych roczników studentów Uniwersytetu Warszawskiego*, [w:] *Triumf 1920. Obraz i pamięć*, J. Miziołek, J.M. Sosnowska (red.), Warszawa 2020, s. 167–181.

funkcjonowanie odradzającej się polskojęzycznej uczelni zarówno na płaszczyźnie administracyjnej, jak i społecznej³⁶.

W związku z obchodami 200. rocznicy założenia Uniwersytetu Warszawskiego w 2016 roku ukazała się także seria publikacji pt. „Monumenta Universitatis Varsoviensis”³⁷. W każdym z tomów, w tekstach poświęconych dziejom uczelni, ale i życiorysom naukowców związanych z jej murami, można odnaleźć nawiązania do zagadnienia akademickiego ceremoniału, nie zostały one jednak poddane szerszej charakterystyce. Przykładem eseju, w którym zupełnie pominięto kontekst obrzędowości, może być biogram prawnika Eugeniusza Jarra³⁸. Stąd też jeszcze większe poczucie konieczności podjęcia studiów w tym właśnie kierunku.

Nieocenioną pomocą przy poszukiwaniu informacji na temat obrzędowości na Uniwersytecie Warszawskim są także przedwojenne relacje prasowe, które można odnaleźć w polskich czasopismach i gazetach, m.in. w: „Tygodniku Ilustrowanym”, „Świecie”, „Kurierze Warszawskim”, „Kurierze Czerwonym”, „Gońcu Porannym”, „Gońcu Wieczornym”, „Gazecie Korespondenta Warszawskiego i Zagranicznego”, „Nowej Reformie”, „Kurierze Codziennym”, „Nowościach Ilustrowanych”, „Przyjacielu Ludu”, „Kalendarzu Ilustrowanym”, „Monitorze Polskim”, „Rzeczpospolitej”, „Gazecie Warszawskiej”, „Przeglądzie Wieczornym”, „Echu Warszawskim”, „Żołnierzu Polskim”. Korzystać należy z nich jednak ostrożnie, liczne bowiem reportaże, recenzje czy nawet krótkie notatki prasowe zabarwione są często ideologią polityczną. Koniecznie trzeba natomiast podkreślić, że ze względu na

³⁶ *Dokumenty odrodzonego Uniwersytetu Warszawskiego z lat 1915–1919*, wstęp i oprac. T.P. Rutkowski, Warszawa 2022. Materiały te zostały odnalezione w Archiwum UW przez piszącego te słowa podczas prac nad rozprawą doktorską *Potestas et dignitas. Ceremoniał na Uniwersytecie Warszawskim do 1939 r.*

³⁷ W serii „Monumenta Universitatis Varsoviensis” ukazały się do końca 2022 r.: T. Kizwalter (red.), *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1816–1915*; P. Salwa, A.K. Wróblewski (red.), *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945*, t. 1, A–Ł, t. 2, M–Ż; R. Gawkowski, *Poczet rektorów Uniwersytetu Warszawskiego*; P.M. Majewski (red.), *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945*; M. Wąsowicz, A.K. Wróblewski (red.), *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego 1816–1915*; D. Jackiewicz, *Uniwersytet Warszawski i fotografia 1839–1921*; P.M. Majewski (red.), *Dzieje Uniwersytetu Warszawskiego po 1945*; W. Baraniewski, W. Tygielski, A.K. Wróblewski (red.), *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego po 1945 roku*, t. 1, A–K, t. 2, L–R, t. 3, S–Ż; J. Talbierska, Z. Olczak (red.), *Biblioteka Uniwersytecka w Warszawie 1817–2017. Miscellanea*, Warszawa 2017; J. Schiller-Walicka, *Nauki humanistyczne na Uniwersytecie Warszawskim. Pierwsze stulecie 1816–1915*, Warszawa 2020; J. Schiller-Walicka, W. Tygielski (red.), *Nauki humanistyczne na Uniwersytecie Warszawskim. Druge stulecie 1915–2016*, Warszawa 2020.

³⁸ T. Kozłowski, Eugeniusz Jarra, [w:] *Portrety uczonych. Profesorowie Uniwersytetu Warszawskiego 1915–1945*, t. 1, s. 330–334.

zniszczenie archiwum uniwersyteckiego w czasie wojny doniesienia dziennikarskie są często jedynym źródłem informacji. Dużym ułatwieniem przy kwerendzie historycznych gazet i czasopism jest bibliografia Uniwersytetu Warszawskiego opracowana przez Jadwigę Krajewską i Annę Bednarz³⁹.

Podejmując studia nad ceremoniałem akademickim w Warszawie, bez wątpienia należy zapoznać się z najważniejszymi publikacjami dotyczącymi zwyczajów i tradycji historycznych polskich uczelni, a także największych ośrodków uczelnianych w Europie. W szczególności bardzo dużo opracowań podejmujących ten temat poświęcono Uniwersytetowi Jagiellońskiemu⁴⁰. O ceremoniale uczelni w Wilnie i we Lwowie, jak dotąd, nie ukazały się osobne prace; do dyspozycji badacza są jedynie monografie o dziejach tych szkół wyższych, w których znajduje się wiele odniesień do rytuałów akademickich⁴¹. Z najważniejszych zagranicznych publikacji o historii szkolnictwa wyższego, a zarazem poruszających temat europejskiego ceremoniału, warto wymienić: kilkutomową pozycję pod redakcją Waltera Rüegga (z esejem Aleksandra Gieysztor), prace Williama Normana Hargreaves-Mawdsley, Hastingsa Rashdalla, Hugh Smitha, Dawida Alexandra Lockmillera, Waltera Paatza, Pietera Dhondta, Mariana Füssela, Richarda Kirwana, Williama Clarka, Sergija Posokhova oraz Yevhena Rachkova⁴².

39 A. Bednarz, J. Krajewska (red.), *Uniwersytet Warszawski 1816–1831, 1862–1869. Materiały bibliograficzne*, Warszawa 1991; eadem, *Uniwersytet Warszawski 1870–1915. Materiały bibliograficzne*, cz. 1–2, Warszawa 2002–2004; eadem, *Uniwersytet Warszawski 1915–1939, 1939–1944. Suplement 1945–1965. Materiały bibliograficzne*, Warszawa 1991.

40 A. Sojka, *Ceremoniał uniwersytecki*, [w:] *Sztuka i pedagogika (II)*, J. Samek (red.), Kraków 1999, s. 79–84; K. Estreicher, *Collegium Maius Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. Dzieje, obyczaje, zbiory*, Warszawa 1971; J. Dybiec, *Uniwersytet Jagielloński w latach 1918–1939*, Kraków 2000; A. Chwalba, *Collegium Maius*, Kraków 2009; M. Bogdanowska, A. Chwalba, *Collegium Novum*, Kraków 2014; U. Perkowska, *Jubileusz Uniwersytetu Jagiellońskiego*, Kraków 2000; Z. Piech, *Odnowione znaki Uniwersytetu Jagiellońskiego*, „Alma Mater” 2008, nr 103, s. 33–40. Na Uniwersytecie Jagiellońskim w Instytucie Historii powstała także praca magisterska autorstwa M. Mazur pod kierunkiem prof. J. Dybca, *Krakowski ceremoniał na Uniwersytecie Jagiellońskim*, Kraków 2009.

41 J. Bieliński, *Uniwersytet Wileński (1579–1831)*, Kraków 1899–1900; A. Supruniuk, M.A. Supruniuk, *Uniwersytet Stefana Batorego w fotografiach: 1919–1939*, Toruń 2009; P.M. Massonius, *Dzieje Uniwersytetu Wileńskiego 1781–1832*, oprac. A i M.A. Supruniuk, Toruń 2005; *Księga pamiątkowa ku uczczeniu CCCL rocznicy założenia i X wskrzeszenia Uniwersytetu Wileńskiego*, t. 2, Wilno 1929; A. Redzik (red.), *Academia Militans. Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie*, Kraków 2015; *Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250-tej rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza*, Lwów 1912; J. Draus, *Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie 1918–1946*, Kraków 2007. W przypadku lwowskiej uczelni konieczne jest też zapoznanie się z *Kronikami Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie* przedrukowanymi w: J. Kowalczyk, *Uniwersytet im. Jana Kazimierza we Lwowie (1919/20–1939/40)*, cz. 1–2, Kraków 2014.

42 W. Rüegg (red.), *A History of the University in Europe*, t. 1–3, Cambridge 1992–2004; W.N. Hargreaves-Mawdsley, *A History of Academical Dress in Europe until the End of the Eighteenth Century*, Oxford 1963; H. Rashdall, *The Universities of Europe in the Middle Ages*, t. 1–3, Oxford

Materiał badawczy do trzymanej przez czytelnika książki został zebrany w trakcie kwerendy przeprowadzonej w Archiwum Uniwersytetu Warszawskiego, Archiwum Głównym Akt Dawnych, Archiwum Państwowym w Warszawie, Archiwum Akt Nowych w Warszawie, Archiwum Polskiej Akademii Nauk w Warszawie, Bibliotece Narodowej w Warszawie, Archiwum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Bibliotece Jagiellońskiej, Centralnym Archiwum Litewskim w Wilnie, Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie, Państwowym Archiwum Obwodu Lwowskiego we Lwowie, w archiwach Uniwersytetu Londyńskiego: Senate House Library oraz The University College London oraz w archiwum Uniwersytetu w Oksfordzie. Ważne dokumenty i eksponaty związane bezpośrednio z akademickim ceremoniałem znajdują się także w Muzeum Uniwersytetu Warszawskiego, Muzeum Politechniki Warszawskiej, Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie, stołecznym Muzeum Narodowym i jego oddziałach, Zamku Królewskim w Warszawie, Muzeum Wojska Polskiego w Warszawie, Filmotece Narodowej, Muzeum Narodowym w Poznaniu, Muzeum Uniwersytetu Wrocławskiego, Archiwum Państwowym w Radomiu, Towarzystwie Naukowym w Płocku, Archiwum Uniwersyteckim w Wiedniu, Bibliotece Narodowej w Paryżu, na Uniwersytecie w Mediolanie, Uniwersytecie w Budapeszcie, Uniwersytecie Humboldtów w Berlinie, Uniwersytecie we Freiburgu, Uniwersytecie Narodowym im. Iwana Franki we Lwowie. Materiał fotograficzny pochodzi przede wszystkim ze zbiorów Narodowego Archiwum Cyfrowego, Muzeum Uniwersytetu Warszawskiego oraz z biblioteki Instytutu Warburga w Londynie.

1895–1936; H. Smith, K. Sheard, *Academic Dress and Insignia of the World*, Cape Town 1970; W. Paatz, *Sceptrum Universitatis. Die europäischen Universitätszepter*, Heidelberg 1953; D.A. Lock-miller, *Scholars on Parade: Colleges, Universities, Costumes and Degrees*, London 1969; P. Dhondt (red.), *University Jubilees and University History Writing. A Challenging Relationship*, Leiden 2015; M. Füssel, *Gelehrtenkultur als symbolische Praxis: Rang, Ritual und Konflikt an der Universität der frühen Neuzeit*, Darmstadt 2006; idem, *Die inszenierte Universität. Ritual und Zeremoniell als Gegenstand der frühneuzeitlichen Universitätsgeschichte*, „Jahrbuch für Universitätsgeschichte” 2006, 9, s. 19–33; idem, *Ritus Promotionis, Zeremoniell und Ritual akademischer Graduierungen in den frühen Neuzeit*, [w:] *Examen, Titel, Promotionen: akademisches und staatliches Qualifikationswesen vom 13. bis zum 21. Jahrhundert*, R.C. Schwinges (red.), Basel 2007, s. 411–450; R. Kirwan, *Empowerment and Representation at the University in Early Modern Germany: Helmstedt and Würzburg, 1576–1634*, Wiesbaden 2009; W. Clark, *Academic Charisma and the Origins of the Research University*, Chicago 2006; S. Posokhov, *Университетская юбилейная культура на востоке европы*, „Res Historica” 2015, 39, s. 171–189; idem, *Механизмы саморепрезентации университета: торжественные акты в университетах Российской Империи (вт. пол. XVIII – перв. пол. XIX вв)*, „УДК”, 378.4 (091), s. 1–4; idem, *Профессорский стиль и качество жизни в университетских городах Российской империи первой половины XIX в.*, „Tractus Aevorum” 2014, 1, s. 78–97; Y. Rachkov, *Символи та емблеми класичних університетів України (кінець XX – початок XXI ст.)*, Харків 2018.

Cele i konstrukcja pracy

Pomimo wielu wymienionych powyżej publikacji zagadnienie ceremoniału na Uniwersytecie Warszawskim w latach 1816–1939 nie zostało dotąd dokładnie przebadane. Wynika to zapewne z faktu, że obrzędowość akademicką traktowano zazwyczaj w historiografii szkół wyższych marginalnie. Z tego też powodu do tej pory nie opisano wnikliwie najważniejszych uczelnianych uroczystości oraz nie scharakteryzowano szczegółowo historycznych, ceremonialnych rekwizytów, tj. insygniów oraz stroju akademickiego. Pogłębionej analizy nie doczekała się również dawna przestrzeń reprezentacyjna na Uniwersytecie Warszawskim. Do tematu akademickiej obrzędowości należy także włączyć, pomijane dotychczas, medale, dzieła sztuki, adresy gratulacyjne, które powstawały przy okazji ważnych świąt i jubileuszy uczelnianych. Na podstawie zebranego materiału badawczego autor książki pragnie ukazać wzorce, na jakich opierała się warszawska uczelnia przy ustalaniu swoich własnych procedur ceremonialnych, oraz przedstawić ramy organizacyjne związane z obrzędowością uniwersytetu. Ważnym celem postawionym przed tą publikacją jest również wyjaśnienie, kto odpowiadał za opracowanie wspomnianych powyżej zasad i ukształtowanie ceremoniału – czy tylko władze uczelni, czy także czynniki zewnętrzne, tj. przede wszystkim Komisja Rządowa/Ministerstwo WRiOP/Ministerstwo Oświecenia Publicznego/Warszawski Okręg Naukowy, wojsko, Kościół i studenci. Jednocześnie warto zastanowić się, czy w ceremoniale akademickim na Uniwersytecie Warszawskim można dostrzec odbicie sytuacji politycznej Polski. Kolejnym zadaniem niniejszej pracy jest wykazanie wpływu tradycji Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego i Szkoły Głównej na ceremoniał uczelni w okresie międzywojennym. Mnóstwo wszakże symboli oraz znaków z lat 1816–1831 i 1862–1869 odrodziło się ponownie po reaktywacji polskojęzycznego uniwersytetu w 1915 roku. Autor książki pragnie także odpowiedzieć na pytanie, czy renesans uczelnianych zwyczajów miał jedynie zwolenników, czy spotykał się również z krytyką w środowisku akademickim. W pracy znajdują się również informacje na temat obrzędowości Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego, jednakże zagadnienie to wymaga w przyszłości zdecydowanie osobnych, pogłębionych studiów, które powinny zostać oparte na badaniach przeprowadzonych w archiwach w Petersburgu, Moskwie i Rostowie nad Donem. Kolejnym zadaniem rozprawy jest przedstawienie udziału Uniwersytetu Warszawskiego w jubileuszach innych, krajowych i zagranicznych szkół wyższych oraz zaprezentowanie procedur obowiązujących przy organizacji wyjazdów na tego typu obchody. Dotychczas nie porównywano ceremoniału warszawskiej *Alma Mater* z innymi słynnymi,

historycznymi uczelniami wyższymi w Polsce – z Uniwersytetem Jagiellońskim, Uniwersytetem Wileńskim (od 1919 roku Uniwersytet Stefana Batorego w Wilnie), Uniwersytetem Lwowskim (od 1919 roku Uniwersytet Jana Kazimierza we Lwowie) oraz Politechniką Warszawską. Przy omawianiu tego tematu warto odpowiedzieć na pytanie, czy przed II wojną światową była szansa na wprowadzenie do państwowych polskich uczelni jednolitych zasad obowiązujących przy inauguracjach, promocjach doktorskich, immatrykulacjach, a także w zakresie korzystania z rekwizytów ceremonialnych. Co więcej, nie zestawiono do tej pory warszawskich tradycji akademickich ze zwyczajami najważniejszych europejskich szkół wyższych czy innymi formami historycznej obrzędowości. Ważnym celem publikacji jest także zasygnalizowanie czytelnikowi, że pewne formy ceremoniału akademickiego z łatwością można łączyć z dawnymi rytuałami i obrzędami sfer dworskich oraz kościelnych. Temat ten jest szczególnie widoczny w kontekście osoby rektora i porównania jego wizerunku oraz prerogatyw z władcami z epoki średniowiecznej i nowożytnej. Jednak ze względu na ogrom materiału porównawczego to ostatnie zagadnienie wymaga także osobnych badań.

Praca składa się ze wstępu oraz siedmiu rozdziałów. Na początek wskazano najsłynniejsze przykłady ceremoniałów na przestrzeni dziejów oraz tradycje (i towarzyszącą im oprawę wizualną) wybranych europejskich ośrodków naukowych. Przywołano zwyczaje akademickie m.in. Bolonii, Paryża, Londynu i Heidelbergu. W dalszej części tego rozdziału zwrócono uwagę na początki ceremoniału na polskich uczelniach. Punktem wyjścia do tych rozważań była charakterystyka matki wszystkich uczelni polskich – uniwersytetu w Krakowie. Dla pełniejszego obrazu zaprezentowano też ogólnikowo ceremoniał akademicki na dwóch innych polskich wszechnicach, tj. w Wilnie oraz we Lwowie. Drugi rozdział książki dotyczy kształtowania się ceremoniału w okresie funkcjonowania Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego, kolejny zaś tradycji Cesarsko-Królewskiej Akademii Medyko-Chirurgicznej, Szkoły Głównej i Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiego. Czwarty rozdział poświęcony jest uroczystemu otwarciu Uniwersytetu Warszawskiego w 1915 roku oraz charakterystyce inauguracji roku akademickiego w czasie I wojny światowej oraz w okresie międzywojennym. Ponadto w rozdziale tym przedstawiono uroczystość inwestytury Uniwersytetu Warszawskiego, ponieważ miała ona niebagatelny wpływ na obrzędowość uczelni w kolejnych latach. Zadaniem tej części pracy jest przybliżenie najistotniejszych przeobrażeń w ceremoniale, z uwzględnieniem zmieniających się uwarunkowań społeczno-polityczno-ekonomicznych. W piątym rozdziale przypomniano inne oficjalne uroczystości uniwersyteckie: akademie rocznicowe, okolicznościowe posiedzenia, promocje doktorskie, pogrzeby itp., podczas których ceremoniał

akademicki przybierał przeróżne formy. Autor wychodzi z założenia, że zupełnie osobnym zagadnieniem, wymagającym w przyszłości oddzielnych studiów, jest temat zwyczajów i tradycji studenckich (otrzęsiny, spotkania korporacyjne), albowiem marginalnie łączy się on z oficjalnym ceremoniałem uniwersyteckim. Kolejna odsłona publikacji poświęcona została insygniom, strojowi akademickiemu, sztandarowi, przestrzeni ceremonialnej na warszawskiej uczelni oraz dziełom sztuki, które stanowiły oprawę wielu uczelnianych uroczystości lub powstawały w związku z ważnymi dla uniwersytetu wydarzeniami. W rozdziale tym zebrane zostały informacje o przedwojennej galerii portretu rektorskiego oraz o uniwersyteckich przedstawieniach Józefa Piłsudskiego. Celowo pominięto szczegółowe omówienie pieczęci uczelnianych, gdyż studia nad akademicką sfragistyką UW należałoby raczej włączyć w badania nad dziejami administracji uczelni⁴³. Siódma część pracy zawiera, z uwzględnieniem cezury roku 1939, analizę zebranego materiału badawczego pod kątem wielu czynników, tj. inspiracji, sił sprawczych, paralel i wpływów, jakim ceremoniał akademicki podlegał. Po zakończeniu uzupełnieniem tytułowej treści jest aneks I, stanowiący opis obrzędowości na Uniwersytecie Warszawskim po 1945 roku. Jest on zmodyfikowaną wersją tekstu pt. *Aleksander Gieysztor – opiekun akademickiego ceremoniału Universitatis Varsoviensis*, który ukazał się w 2017 roku w książce dedykowanej słynnemu historykowi Uniwersytetu Warszawskiego⁴⁴.

Dodatkiem do książki jest też aneks II, w którym zamieszczone zostały mowy z uroczystych otwarć uczelni wygłoszone przez trzech rektorów: Wojciecha Anzelma Szweykowskiego, Józefa Mianowskiego i Józefa Brudzińskiego. Zapoznanie się z lekturą tych okolicznościowych wypowiedzi pozwoli czytelnikowi lepiej zrozumieć nie tylko obrzędowość uczelni, ale także przełomowe dla historii uniwersytetu momenty. W aneksie można również odnaleźć listę tytułów wykładów wygłoszonych podczas oficjalnych posiedzeń i inauguracji w czasach Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego oraz w okresie międzywojennym w murach Uniwersytetu Warszawskiego (od 1935 roku Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego).

Przy przygotowywaniu tej książki kierowano się kilkoma regułami dotyczącymi terminów naukowych i redakcji tekstu, o których trzeba w tym miejscu wspomnieć. Jeśli opisywane zagadnienie powiązane było np. z czasami

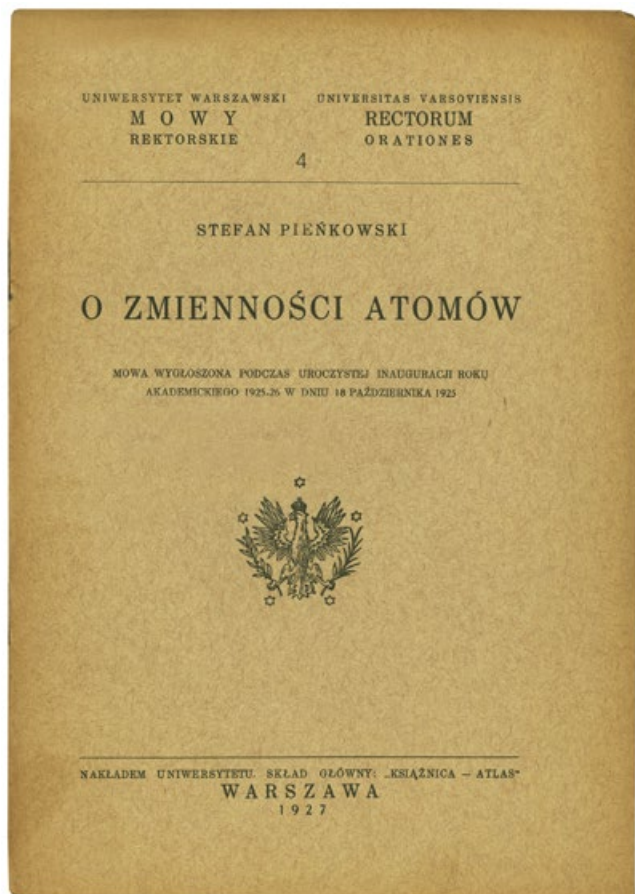
⁴³ Więcej na ten temat w: K. Mordyński, *Godło Uniwersytetu Warszawskiego. Dzieje symbolu na pieczęciach uczelni ze zbiorów Muzeum UW*, Warszawa 2023.

⁴⁴ A. Tyszkiewicz, *Aleksander Gieysztor – opiekun akademickiego ceremoniału Universitatis Varsoviensis*, [w:] *Aleksander Gieysztor w pamięci i badaniach historycznych*, A. Kulecka (red.), Warszawa 2017, s. 149–174.

funkcjonowania Królewskiego Uniwersytetu Warszawskiego (1816–1830) lub Uniwersytetu Józefa Piłsudskiego (1935–1939), to właśnie te nazwy stołecznej uczelni stosowano w tekście. Przy tytułach rozdziałów (IV–VII) i podrozdziałów pozostano jednak przy określeniu „Uniwersytet Warszawski”. Wspominając o woźnych, pełniących na Uniwersytecie Warszawskim ważne funkcje w akademickiej obrzędowości, używano – zgodnie ze źródłami historycznymi – określenia „pedele”. W przypadku zaś innych europejskich ośrodków naukowych korzystano dla zachowania jednolitości tekstu z terminu „bedele”. Ortografia oraz interpunkcja cytatów w tekście głównym książki zostały uwspółcześnione. Podobnie postąpiono także z zebranymi w aneksie tytułami wykładów wygłoszonych na uroczystych posiedzeniach Królewsko-Warszawskiego Uniwersytetu. Natomiast mowy rektorów, zaprezentowane w całości na końcu książki, zachowano w oryginale. Jeszcze jedna uwaga – datowanie w rozdziale poświęconym czasom Cesarskiego Uniwersytetu Warszawskiemu przedstawiono zgodnie z kalendarzem gregoriańskim.

Biorąc pod uwagę fakt, że ceremoniał Uniwersytetu Warszawskiego kształtował się równoległe z ewolucją uczelni, ramami czasowymi tej publikacji jest przede wszystkim okres od 1816 do 1939 roku (rozpoczęcia II wojny światowej). Szczególnie wnikliwie omówiony został czas od wskrzeszenia polskojęzycznej uczelni podczas I wojny światowej do hitlerowskiej agresji na Polskę, gdyż w tym ćwierćwieczu nastąpił swoisty renesans narodowych zwyczajów i obrzędów akademickich.

Należy w tym miejscu wyjaśnić, nieco wybiegając tematycznie do dalszych rozdziałów pracy, znaczenie dwóch ważnych łacińskich słów, które towarzyszyły regularnie ceremoniałowi uniwersyteckiemu w Warszawie i które określają w dużym stopniu charakter akademickiej obrzędowości. Mowa tu o *potestas* i *dignitas*. Odwołują się one do symbolicznego przekazania władzy przez ustępującego rektora podczas inauguracji nowego roku akademickiego w okresie międzywojennym. Nowy zwierzchnik uczelni otrzymywał wówczas od ustępującego rektora berło – symbol władzy (*potestas*), łańcuch – oznakę godności (*dignitas*) oraz pierścień – znak zaślubin z uczelnią. Do symboliki insygniów odwoływali się również często w swoich przemówieniach inauguracyjnych, będących dla historyków doskonałymi źródłami historycznymi, przedwojenni rektorzy. W 1924 roku Franciszek Krzyszałowicz we wstępie swej mowy rzekł: „Zaufanie Czcigodnych Kolegów powołało mnie do piastowania rektorskiej godności przez rozpoczynający się rok szkolny, na moich barkach zawieszono łańcuch godności, ale i wielkich obowiązków...”. Rok później podobnie swoje wystąpienie rozpoczął Stefan Pieńkowski, mówiąc: „Uniwersytet [,] wręczając mi przez ręce ustępującego Rektora insygnia

■ 4. Strona tytułowa mowy Stefana Pieńkowskiego pt. *O zmienności atomów*, Warszawa 1927

rektorskie, symbolizuje tym, iż nakłada obowiązki, powierza władzę i przyjmuje ślubowanie oddania się sprawom uczelni⁴⁵ (il. 4).

Autor książki chciałby złożyć podziękowania przede wszystkim prof. dr. hab. Jerzemu Miziołkowi za cenne uwagi, porady i wskazówki. Pod jego właśnie kierunkiem powstała i została obroniona na Wydziale Historycznym Uniwersytetu Warszawskiego rozprawa doktorska stanowiąca w dużej mierze treść tej publikacji⁴⁶. Podczas zbierania materiałów do książki piszącemu te słowa ogromnego wsparcia udzielili prof. dr. hab. Andrzej Banach z Uniwersytetu Jagiellońskiego, prof. dr. hab. Adam Łajtar i Tomasz Płóciennik z Wydziału Archeologii UW, prof. dr. hab. Jakub Urbanik

⁴⁵ H. Krzysztalowicz, *Z czynności biologicznej światła*, Warszawa 1924, s. 1; S. Pieńkowski, *O zmienności atomów*, Warszawa 1927, s. 1.

⁴⁶ A. Tyszkiewicz, *Potestas et dignitas. Ceremoniał na Uniwersytecie Warszawskim 1816–1939*, Warszawa 2017 (rozprawa doktorska obroniona na Wydziale Historycznym UW).

z Wydziału Prawa, Anna Gruszczyńska z Archiwum Polskiej Akademii Nauk, dr Ramūnas Kondratas z Uniwersytetu Wileńskiego, prof. Peter Jones i dr Aleksandra Koutny-Jones z Uniwersytetu w Oksfordzie, Anna i Wojciech Łopieńscy kontynuujący tradycje rodzinne, dr Miron Bogacki i dr hab. Hubert Kowalski z Wydziału Archeologii UW oraz Emilia Polakowska. Serdeczne podziękowania należą się także recenzentom rozprawy doktorskiej: prof. dr. hab. Krzysztofowi Stopce z Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego oraz prof. dr. hab. Maciejowi Janowskiemu z Polskiej Akademii Nauk, a także recenzentom ostatecznej wersji książki: prof. dr. hab. Joannie Schiller-Walickiej i dr hab., prof. PAN, Iwonie Arabas. Dzięki ich inspirującym uwagom oraz spostrzeżeniom udało się całe mnóstwo ceremonialno-akademickich wątków wytropić, a wiele historycznych zagadnień doprecyzować.

Podziękowania koniecznie powinny także trafić do pracowników: Archiwum UJ, Archiwum UW, Biblioteki Uniwersyteckiej w Warszawie, Biblioteki Wydziału Historii UW, Muzeum UW (szczególnie do Małgorzaty M. Przybyszewskiej – zatrudnionej obecnie w Wydawnictwach Uniwersytetu Warszawskiego), Biura Promocji UW, Archiwum Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Biblioteki Warburga w Londynie, Centralnego Archiwum Litewskiego w Wilnie oraz Państwowego Archiwum Obwodu Lwowskiego we Lwowie. Książka ta nie mogłaby powstać, gdyby nie uzyskane dofinansowanie na kwerendy naukowe w Wilnie i we Lwowie przyznane przez rektora Uniwersytetu Warszawskiego prof. dr. hab. Alojzego Z. Nowaka oraz stypendium Fundacji Lanckorońskich umożliwiające przeprowadzenie badań w Londynie, Oksfordzie i Cambridge w 2017 roku. Osobne podziękowania autor książki składa prof. dr. hab. Zygmuntowi Lalakowi – prorektorowi UW ds. badań oraz dr. hab. Danielowi Przastkowi – dziekanowi Wydziału Nauk Politycznych i Stosunków Międzynarodowych UW, dzięki życzliwej pomocy których udało się ją w tak pięknej formie wydać.

Na koniec chciałbym serdecznie podziękować rodzinie: żonie, córkom i rodzicom, którzy zawsze byli dla mnie wielkim wsparciem.